

Iroda IBODULLAYEVA,

Nukus Davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrasida tayanch doktoranti

E-mail: iibodullayeva@gmail.com.

Tel: 91 3047717

O'zMU "Ijtimoiy fanlar" fakulteti, "Umumiy psixologiya" kafedrasida professori, psixologiya fanlari nomzodi Ruhiyeva X.A taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INTERACTION BETWEEN THE TEACHER AND STUDENTS OF THE MODERN SCHOOL

Annotation

This article discusses the factors that influence the psychological characteristics of the relationship between a teacher and students of a modern school.

Key words: Modern teacher, interaction, psychological characteristics, students, communication, Leary's methodology, process.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧИТЕЛЯ И УЧАЩИХСЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на психологические особенности взаимоотношений учителя и учащихся современной школы.

Ключевые слова: Современный педагог, взаимодействие, психологические характеристики, ученики, общение, методика Лери, процесс.

ZAMONAVIY MAKTAB O'QITUVCHISI VA O'QUVCHILARI O'ZARO MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy maktab o'qituvchisi va o'quvchilari o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlariga ta'sir etuvchi omillar omillar haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy o'qituvchi, o'zaro munosabat, psixologik xususiyat, o'quvchilar, muloqot, Liri metodikasi, jarayon.

Kirish. Zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlarining o'zaro metodologik asosi tub mohiyatini yoritishda muammoning psixologik jabhalarini aniqlashtirish zarurati tug'iladi. Shu sohada tahliliy materiallardan ham ko'rinadiki, o'qituvchi bilan o'quvchilar o'zaro munosabatlari zamirida murakkab tarzda hukm suruvchi inson manfaatlarini, shaxslararo munosabatlar va individual shaxs faoliyatining mazmuni hamda kasbiy, mutaxassislik qobiliyatini mujassamlashtiruvchi tizim hukmronlik qiladi. O'qituvchini samarali mehnat qilishga undovchi motivlar va stimullar tizimini yaratish, insonparvarlikka asoslangan har bir jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Albatta, bunday muammolarni hal etish uchun insonlar orasida hamkorlik faoliyatini tashkil etish va boshqarishga tub o'zgartirish olib kirish pedagogik-psixologik izlanishlarning eng muhim muammolaridan biridir. Shu bois, biz o'qituvchi bilan o'quvchilar o'zaro hamkorligining pedagogik-psixologik jabhalarini yoritishdan oldin, albatta, uning inson psixologiyasi bilan bog'liq bo'lgan mexanizmlari va qonuniyatlariga aloqador ayrim jihatlari alohida e'tibor qaratishimiz zarur.

Xorij psixologlarining ilmiy tadqiqotlarini o'rganar ekanmiz, ularning aksariyati bolaning shakllanishida o'qituvchilik faoliyatining asosi hisoblangan shaxslararo munosabatlarning roli yuqori ekanligini alohida qayd etadilar.

Shu o'rinda, R.Plomin va X.Xermanslarning ta'kidlashicha, aslida o'quvchining to'laqonli, barkamol - shakllanishida uchta asosiy omil ta'sir etadi: 1) Bolada mavjud bo'lgan biologik imkoniyatlar – bunda odamlarning o'zaro munosabatlari jarayonlariga temperament tipining ta'siri nazarda tutiladi. 2) Bolaning sub'ektiv, ya'ni psixologik imkoniyatlari – bunda mazkur imkoniyatlar shaxslararo munosabatlar jarayonining strategiyasini tuzadi, o'zaro munosabatga kirishishni shaxsan o'zi tanlaydi hamda ijtimoiy turmushda ularni to'ldiradi va takomillashtiradi. 3) Bevosita shaxslararo munosabatlar jarayonining o'zi bo'lib, ular ijtimoiy madaniy muhitda amalga oshiriladi. Ijtimoiy-madaniy muhit shaxslararo munosabatlar uchun bosh mexanizm sifatida o'quvchining shakllanishini ta'minlaydi. Ammo har uchala omil ham o'zaro uzviy bog'liqlikda bir-biriga ta'sir etadi. Bu uzviyliksiz bolaning barkamol taraqqiyoti yuzaga kelmaydi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublika psixolog olimlaridan zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlarini M.G.Davletshen, V.M.Karimova, K.Q.Mamedovlar, Z.T.Nishanova, A.I.Rasulov, X.A. Ruxieva, R.I.Sunnatova, N.S.Safaev, E.Z.Usmonova, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, E.G'.G'oziev va boshqa psixologlarning o'z ilmiy ishlarida shaxsning tarkib topishiga psixologik nuqta nazardan yondashib, yosh davrlarining o'ziga xos tasnifini yaratib berdilar, lekin o'qituvchi va o'quvchilardagi o'zaro munosabatlar va psixologik shakllanish muammosi yuzasidan alohida izlanishlar o'rganilmagan [2].

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan M.K.Akimova, A.Yu.Akmalov, J.A.Balakshina, O.A.Belyaeva, L.M.Vekker, S.A.Vodyaxa, V.V.Gagay, P.Ya.Galperin, T.V.Galkina, Yu.B.Gatanov, L.L.Gurova, M.V.Gulakova, V.L.Danilova, V.N.Drujinin, M.S.Egorova, M.M.Kashapova, N.V.Kalacheva, V.T.Kozlova, I.M.Kishtimova, N.S.Leytes, I.A.Medvedeva, I.Nirenberg, L.F.Obuxova, S.N.Orlova, T.V.Proxorenko, O.M.Razumnikova, S.L.Rubinshteyn, I.F.Sibgatullina, Dj.Suleymanov, K.Tixomirov, Ye.E.Tunik, D.V.Ushakov, M.A.Xolodnaya, T.V.Xromov, N.I.Chernetskaya, S.M.Churbanova, D.Shakirova va boshqalar tomonidan muammoning o'ziga xos jihatlari tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan R.A.Bachelo, J.P.Guilford, M.Michalko R.Cattel, D.Mc.Clelland, Z.Freyd, G.Kelli, J.Rotter, X.Xekxaufen va boshqalarning ilmiy ishlarida o'quvchilarning psixik rivojlanishi masalalari ilmiy o'rganilgan [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlari natijalarini har bir oktant bo'yicha qarab chiqadigan bo'lsak, quyidagi shaxslararo munosabatda ancha farqli holatlarini kuzatamiz. Bundan ko'rinadiki, zamonaviy o'qituvchilarning o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlashida ularning munosabatlarida pedagogning yetakchiligi yaqqolroq aks etganligini guvohi bo'lamiz, ular o'zlarini baholar ekanlar,

yetakchilikka moyilligini, mehnat qilishga chanqoqligi, o'z ishiga layoqatligi, avtoritarlikka moyilligi, o'ziga hurmattalab va maslahat berishga ishtiyoqi yuqori ekanligini yaqqol qayd etganlar.

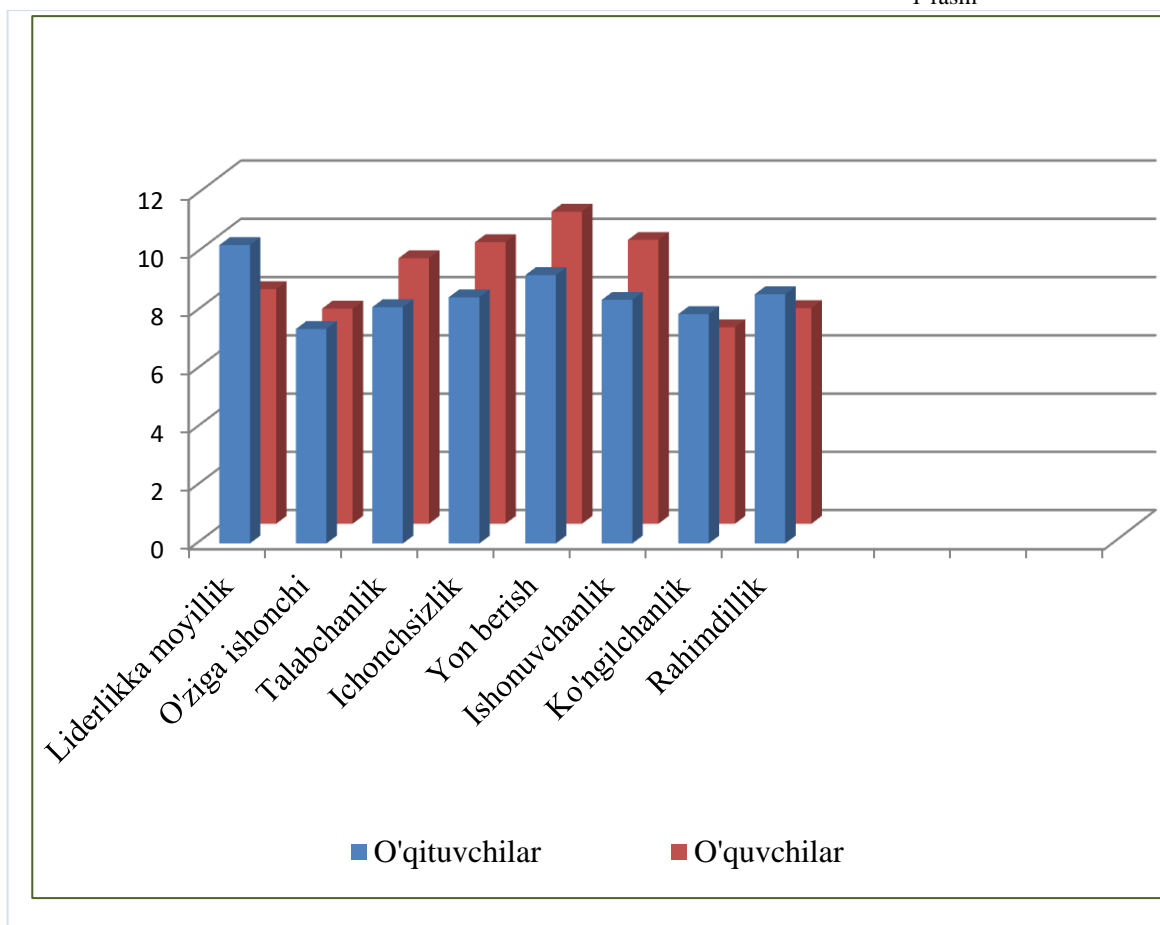
1-jadval

Liri metodikasi bo'yicha o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarining namoyon bo'lishi

	Oktantlar	O'qituvchilar			O'quvchilar		
		M	σ	t	M	σ	P
1	Liderlikka moyillik	10,25	0,98	2,02	8,06	0,47	0,05
2	O'ziga ishonchi	7,37	0,51	2,98	7,39	0,31	0,05
3	Talabchanlik	8,12	1,12	0,72	9,12	0,86	-
4	Ishonchsizlik	8,46	0,42	1,80	9,67	0,54	0,05
5	Yon berish	9,22	0,44	3,0	10,72	0,23	0,01
6	Ishonuvchanlik	8,37	0,45	2,70	9,75	0,23	0,05
7	Ko'ngilchanglik	7,88	0,43	2,51	6,75	0,15	0,05
8	Rahimdillik	8,56	0,52	1,85	7,41	0,34	0,05

O'quvchilar esa ularga nisbatan farqli baholashga moyassar bo'lganki, bunda o'qituvchilar o'ziga ishonadilar, qat'iyatli, ammo yetakchi sifatida ta'sir qo'rsatishlari unchalik ham ko'ngildagidek emas, degan xulosa chiqarmoqdalar (10,250 va 8,06; $t=2.02, r<0,5$). Bu esa ularning munosabatlarida oldin qayd etilgani singari ma'lum o'zgarishlar borligini bugungi kun tajribasi ko'rsatib turibdi. O'qituvchilar o'quvchilar bilan ishlash jarayonida o'zlariga bildiradigan ishonch va yetakchilik xususiyatlari, shogirdlari tomonidan yetarlicha tan olinmasligi, munosabatlardagi yetishmovchiliklar, uning maromi buzilayotganligi, ta'lim jarayonidagi shaxslararo munosabat va hamkorlik faoliyatining yangi davriga o'tish payti kelganligidan dalolat beradi. Sub'ektlar hamkorligi sharoitida "bizlar o'qigan davr", "bizning paytimizda bunday edi" singari tamoyillarni qo'llash ham shogirdlarga ustozning maslahatlari amaliy tarzda qabul qilinmayotganligi va foydasiz ekanligini ko'rsatmoqda. Aslida bunday holatning bosh jabrlanuvchisi muallimning o'zi bo'lib qolishi tabiiy, chunki birinchi navbatda, faoliyat maqsadi o'quvchi tomonidan qabul qilinmaydi. Ikkinchidan, pedagogning ta'sir natijasi tufayli unda ruhiy zo'riqish, faoliyat natijalaridan qoniqmaslik, shogirdlari orasidagi nufuzining yo'qolishi, boshqarishni avtoritarlashuviga olib keladi. Bu jarayonda ularning munosabatlaridagi "obro'sizlanish va zulmkorlik" xususiyatlari shakllanadi.

1-rasm

1-rasm. Liri metodikasi natijalari diagrammasi

Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, hamkorlik faoliyati uchun zamonaviy o'quvchilarning o'qituvchilari bilan emotsional kechinmalari va qiziqishlari mavjud bo'lsa ham, ammo ularning namoyon bo'lishiga va rivojlanishiga ta'sir etuvchi mexanizmga zarurat bor. Bu esa, bir tomondan o'quvchilarni ta'lim jarayonida muomala o'rnatish, guruhviy va o'quv vaziyatlarini uyushtirish, hamkorlik va o'zaro ta'sirlashuv usullarini rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Ikkinchi galdagi vazifa, tadqiqotimiz tahlillariga ko'ra yuqoridagi natijalarni umumlashtirgan holda sub'ektlar hamkorligining asosiy bosqichlari ko'rinishi va o'ziga xoslik jihati xususida to'xtalib o'tishdan iborat. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi hamkorligini takomillashtirishning bosqichlarini quyidagi jadval ko'rinishida ifodalashni lozim topdik.

Tadqiqotimizning natijalari hamda shaxslararo munosabatni belgilovchi kommunikativ oraliq darajalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, hamkorlik faoliyati bir necha pog'onali bo'lib, yosh xususiyatiga, shaxsning kamoloti, xulq-atvor shakllari, xususiy yaqinlik darajasi hamda jamoada qaror topgan psixologik muhitga bog'liq ravishda shakllanar ekan. Shunga ko'ra, biz o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligini quyidagi bosqichlarga ajratishga muvassar bo'ldik.

Birinchi bosqich "Hamkorlikka mo'ljal olish", deb nomladik. Bu bosqichda zamonaviy o'qituvchi ham, o'quvchi ham o'zlariga mutanosib shaxslararo munosabat usullarini, munosabat taktlarini va munosabat shakllarini tanlaydilar. Birinchi bosqichning muhim tomoni kelgusi bosqichlar uchun negiz vazifasini o'taydi. Shu bois, hamkorlikning ushbu bosqichida o'qituvchi ham o'quvchi ham o'quv-tarbiya jarayonida hamkorlik faoliyati uchun zaruriy yuksak axloqiylik, xushmuomalalik, samimiylik, sinchkovlik, sabr-toqatlilik, o'zini tuta bilish, shaxsiy fazilatni chuqur his etish, biror qarorga kelishda va harakatda o'ylab ish tutish, belgilangan intizom va tartibga qat'iy amal qilish, uzoqni ko'ra olish, o'zaro hamkorlik va o'zaro yordamga tayyorlik, jamoa fikrining ustunligi, sabr-bardoshlilik, do'stlik-birodarlik kabi shaxsiy fazilatlariga tayanib ish tutishlari maqsadga muvofiq.

Mazkur bosqichda zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilarni o'zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlari bilan hamkorlik qilish uchun mo'ljal olinadi. O'qituvchi ham, o'quvchi ham bir-birini kuzatadi va o'zlariga mos keladigan jihatlarni qiyoslay boshlaydi. Agar o'quvchi o'qituvchidan moslik (identiklik) topsa, uni so'zsiz qabul qiladi. Moslik topish "Hamkorlikka mo'ljal olish" bosqichida shakllanadi. Aksincha holatda esa hamkorlik faoliyati kutilganicha (etarli) shakllanmay qoladi. Ushbu bosqichda zamonaviy o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga ko'rsatiladigan birinchi taassurot hal etuvchi rol o'ynaydi.

Shuning uchun zamonaviy o'qituvchining kasbiy - shaxsiy sifatlariga qo'yiladigan talablar hal etuvchi ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi bosqich "Hamkorlik faoliyatiga kirishish" bosqichi hisoblanadi. Ikkinchi bosqich birinchi bosqichga qaraganda ancha murakkab bo'lib, hamkorlik faoliyati sub'ektlarining dastlabki pertseptiv timsollari o'z tasdig'ini topishi lozim. Pertseptiv timsoldagi noto'g'ri fragmentlarni hosil bo'lishi esa hamkorlik faoliyatining birinchi bosqichi bilan cheklanib qoladi. Bu voqelik esa ta'lim-tarbiya jarayonini samarasiz yakunlanishiga olib keladi.

Aks holda, pertseptiv timsol o'qituvchi bilan o'quvchilar tomonidan muvofiqlik tasdig'ini topsa (qanoatlansa) u holatda har ikkala tarafning sub'ektlari hamkorlik faoliyatiga kirib boradi.

Ikkinchi bosqichda maqsadga aniqlik kiritiladi, hamkorlik "dasturi" boyitiladi, shaxsiy xususiyatlar orasida uyg'unlik hosil bo'ladi, o'zaro tushunish ko'lamini kengayadi va boyiydi. Har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib borish va uni hisobga olgan holda pedagogik qo'llab-quvvatlash yordamida qobiliyat va iqtidorlarini ro'yobga chaqarish, muayyan sharoitga moslanuvchanligini qaror toptirishga yo'naltirilgan maxsus o'quv faoliyatini tashkil etish asosida o'quvchilarning barkamol rivojlanishi uchun eng qulay sharoitni yaratish muhim hisoblanadi. Shu zaylda zamonaviy o'qituvchi bilan o'quvchilarning hamkorlik faoliyati boshlanadi.

Uchinchi bosqichni "Hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshirish" bosqichi deb nomladik. Mazkur bosqichda sub'ektlarning hamkorligi yetarli ko'rinish oladi. Uchinchi bosqichning muhim jihati ularning hamkorligi o'zaro tushunish, hissiy yaqinlik, o'zaro qo'llab - quvvatlash, aniq maqsad va samarali natijaga yo'naltirilganligi tavsiflandi. Bu bosqichda o'quvchilarda kasbga nisbatan qiziqish, fanga nisbatan bilimdonlik, aqliy qobiliyat hamda ijodiy tafakkurning rivojlanishi, hissiyotni boshqarish, jamoa hayoti va o'quv-tarbiya jarayoniga sotsial-psixologik jihatdan moslashish, o'z zimmasiga javobgarlikni olish, mustaqil qarorlar qabul qilish va unga mos harakatlarni bajarish, jamoa orasida ishlashga odatlanish, tengdoshlari kabi kattalarga murojaat qila bilish, tanqidga toqatlilik hamda tanqidiylikni namoyon etish, o'zgalarga yordam ko'rsatish, shaxsiy fikrni asoslash (isbotlash), estetik didga ega bo'lish, shuningdek, kuzatish, tahlillash va farqlash ko'nikmalariga egalik, o'zga fikrlarni hurmatlash, jamiyatda muloqot qilish madaniyati shakllanadi.

Zamonaviy o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining to'liq ishonchini qozona olishi, unga ta'sir o'tkazishi va uni o'z ortidan yetaklay olishi muhim.

Zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlarining psixologik faoliyati rivojlanishining keyingi bosqichini «Hamkorlik faoliyatidan individuallashtirilgan faoliyatga o'tish» deb nomlashni lozim topdik. Bu zamonaviy maktabning 11-sinf o'quvchilariga xos bo'lib, ular o'qituvchilari bilan hamkorlik sharoitida shakllantirgan xususiyatlarini mustaqil faoliyat yoki kasbiy faoliyat jarayoniga tatbiq etishga tayyorlashi bilan tavsiflanadi.

Mazkur bosqichda har bir o'quvchiga o'zining mustaqil bilim olish yo'lini tanlashi uchun imkoniyat va rag'bat yaratish lozim. Uning muhim kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlanishi darajasiga mutanosib ravishda o'quv materiallari bayon qilinishi lozim.

Tahlil va natijalar. Har bir mashg'ulotda zamonaviy o'quvchida muntazam, uyg'un o'quv ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu ko'nikmalarining bir qismi malakaga aylangunga qadar o'quv jarayonini ko'p tarmoqli mikro maydonlar bilan kengaytirib borish kerak. Ularning bir qismi mustaqil ishlar, boshqa bir qismi esa axborot manbalari yordamida vujudga keladi. O'quv tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etish, unda kutilgan natijalarga erishish ko'p jihatdan zamonaviy o'qituvchi bilan o'quvchi hamkorligining qay darajada kechishiga uzviy bog'liqdir.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy maktab o'qituvchisi bilan o'quvchilari o'zaro munosabatlari barkamol shakllanishini orzu qiladi, shunga intiladi. Bunda albatta, ta'lim jarayonining sub'ektlari hisoblangan zamonaviy o'qituvchi bilan o'quvchilarning do'stona, ijodiy hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlarimiz natijalariga tayanib, biz yuqorida taqdim etayotgan zamonaviy o'qituvchi bilan o'quvchi hamkorligini takomillashtirish bosqichlari ham ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda, "o'qituvchi-o'quvchi" hamkorligini yo'lga qo'yishda, o'quvchilarda kasbiy va shaxsiy sifat va fazilatlarining shakllanishida, ular kasbning sir-sinoatlarini chuqur egallashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Mavlonov M. Ta'lim jarayonini boshqarish muammolari. // Xalq ta'limi. Toshkent, 2005. - № 6 – B. 85 -88.
2. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari. Psixol. fanl. dokt. diss.- Toshkent: 2005. - 391 b.
3. Ruxieva X.A “Boshqaruv muloqoti psixologiyasi” uslubiy qo'llanma O'zMU. 2002 y 57 bet.